

Alföldy Jenő

„Aki Szent György napján született”

Jékely Zoltán születési centenáriumán

Jékely Zoltán Szent György napján, április 24-én látta meg először a napvilágot, s ez a körülmény élete folyamán többször is versre ihlette őt. Ezek közül vettem kölcsön írásom címéül az *Aki Szent György napján született*.

Szent Györgyöt mintha védőszentjének tekintette volna. Nem úgy, mint ahogy keresztnevek szerint választják a Pálok, Istvánok és Lászlók a védőszentjüket – ezt nem is tehette volna, mert a Zoltán „pogány” név, tudomásom szerint az uralkodói rangot jelentő, turk szultánra utaló névből ered. A „sárkányölő” Szent György az ideálja lehetett gyerekkora óta. Számos verse, versrészlete szemlélteti, hogy a merengésre hajlamos költő (kritikusai sok esetben kiemelték e tulajdonságát) az önmegismerés és az önkép tudatos alakításában szívesen fölidézte magában a szülőföldjének véradózatával egy várost (valószínűleg a líbiai Silenust) sarcoló szörnyeteggel leszámoló György alakját.¹

Ahogy Arany János saját szellemi erejének és választottságának megfelelőjét vetítette bele a roppant erejű vitéz, Toldi Miklós személyébe, úgy Jékely Zoltán is a kiemelkedő szellemi és erkölcsi cselekvés jelképeként érezte a sárkányölő lovag hősiességét. Fontos még ebben a választásában, hogy a nőkhöz, a védelemre szoruló nőiséghez – és persze az imádott szépséghez való viszonyának – példaadó férfiasságát is láthatta. A művelődéstörténeti – történelmi, irodalmi, képzőművészeti és zenei – hagyományok sokaságából szí-

¹ Szent György és a sárkány keresztény legendájának számos megfelelője van a különböző vallásokban, mitológiákban, népmesékben. A görögöknél Bellerophon és a Kiméra, Perszeusz és a Meduza. (Perseus című versében írja Jékely: „Perseus pajzsa a kezemben / s Szentgyörgy sárkányölő vasa.) Thészeusz azért sorolom ide, mert ő győzte le Kréta szigetén a bikafejű, embertestű szörnyet, a Minotaurust, aki a várostól évről évre szüzeket követelt, hogy fölfalja őket, akárcsak a Szent György-legenda sárkánya a líbiai királytól, akinek még a lányát is el akarta emészteni. Szent György a legenda szerint kereszténynek született római tiszt volt a 3. század végén, Diocletianus császársága idején. A keresztény hagyomány ruházta fel olyan erényekkel, mint a szexuális önmegtartóztatás, a bajba jutott szüzeknek való segítségnyújtás és a vitézség. Szentté mégsem sárkányölő hőstettéért avatták, hanem mert a pogány rómaiak követelésére sem tagadta meg kereszténységét, s ezért mártírsorsra ítélték. Jékely több okból tartotta eszményképének a szentet. Tisztelte lovagi erényeiért, főként a nők védelméért. A hős minden gonosszággal szemben vállalta, hogy szembeszáll a bestiával, és önmagában is legyőzte a parázna kísértéseket. Emellett Szent György napját, április 24-ét Európa-szerte a tavasz első napjának tartja a néphit – a pásztorok ekkor hajtják ki állataikat a szabadba. A halál gondolatával gyerekkora óta küszködő Jékely a tél „zsarnoki” fogságából való kitérést, a tavaszi újjászületést is látta és mitizálta költőként saját születésének napjában. Személyes érzések fűzték a Gonosz legyőzését ábrázoló művekhez, különösen a kolozsvári Farkas utcában álló Szent György-szoborhoz, a Kolozsvári testvérek művéhez (14. sz.): a közelében állt a ház, ahol imádott édesanyja élt lánykorában.

vesen merítő Jékelynek a „sárkányölés” egyik alapmotívuma lett. Könnyen megtalálhatta a kapcsolatot a Szent György-i hőstett és az esztétikum között: a lovas vitéz a szépség, a földön kúsó, karmos-fogas sárkány pedig a rúttság jelképe. A költő a filozófiai párhuzamot is meglelte a glóriás lovag és a varangos bőrű kiméra között. A vitéz az élet és az erkölcsi jóság, a sárkány a halál és a gonoszság kivetülése. A halál idő kérdése, és Jékely Zoltán egyik versében idősárkánynak nevezte az előbb-utóbb minden életet, értéket, szépet-jót felfaló időmúlást. Lét és idő viszonyát élte meg folyamatosan. Ennek érzékelésében egyedülálló művésze a lírának – úgy vélem, nemcsak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is. Bár versben sosem elméletieskedett –, az érző idegek, a szív, az életből-cessség és a tudás együttesét nevezte léleknek. Mindemellet a Lét és Idő Heidegger, a vele kortárs egzisztencialista filozófus művében is középponti kategória. A filozófussal abban is egyetértett, hogy a költészet a legmagasabb rendű művészet, mert új nyelvet teremt a rejtőző valóság megnevezésére. Jékely költői nyelve a legszabatosabbak és legérzékletebbek közé tartozik (senki sem mondhatja róla, hogy túl nehezen érthető), mégis tele van titkoszatos, álomszerű sejtelmekkel, mintha egy másik világból hozta volna tapasztalatait², hogy szembesítse őket az evilágiakkal. Határhelyzetek sokaságával jelzi, hogy emlékezet- és képzeletvilága az élet élvezete ellenére is a halál szüntelen veszélyét, közeledését érzi. Lírája ezért egyszerre csupa szerelem és csupa életfáltás, ódai elragadtatás és elégikus borongás. Költészete jórészt létkritika az Idő felől, és harc az idővel az egyetemes Létezés felől nézve. Jékely az élet és a szerelem szerelmeseként az eltűnt örömök fájdalma és a halálsejtemek közötti őrlődés költője, de a lázadás is. Harcol és harcba biztat példaképe, György lovag nevében. Amit szeretünk, azt féltjük is – félünk, hogy elveszítjük, ezért folytonosan küzdünk is, nem csupán küszködünk. A nagy ellentétek felfokozzák a szépre való érzékenységet s a sorstársak iránti részvétet, az erkölcsi igényességet. A háborúk és diktatúrák fölötti felháborodásáért (és persze a nagy művészelődökkel, társakkal való lelki rokonságáért) nevezhetjük humanistának.³ Az esztétika és az etika a költő elválaszthatatlan világnézeti vezérlője volt: mintha azt vallotta volna (és ha más szavakkal is, de sokszor vallotta), hogy ami szép, az jó, és ami rút, az rossz és viszont (ami jó, az szép, és ami rossz, az rút). És ami a művészetben régi, annyiban nemesebb az újnál, hogy kiállta az idő viharait, és kiforrt magából a fölösleget, mint az óbor.

„Sárkányölés”

Vélekedésemet a szépről és a rúttról, úgy gondolom, alátámasztja Jékely *Sárkányölés* című látomásverse (1964 körül írta a költő). A „sárkányt” így látja el jelzőkkel mindjárt az első sorban: „*Megint az órjás, ronda varangy!*” Nemcsak a szemnek, a fülnek is förtelmes lényvel állunk szemben: „*Hogy vartyog az éjben, a csendben! / Fülemben harsog, betölti szobámat.*” Nem tudja, így mi is csak sejthetjük, miféle lény lehet ez a sárkány, amely álmából felriasztotta, megremítette. Cselekvő indulatra ösztönözte a vers alanyát a félig még álomi rém – szeretné elűzni, megsemmisíteni, mint valami rossz álmot. A verskezdő „*Megint*” szó tanúsága szerint már régi ismerőse ez a bizonytalanul körvonalazható alak, miközben

2 Baudelaire-től származik a mondás: „*a költészet a legvalóságosabb valami, de csak egy másik világban teljesen igaz*”. In.: Charles Baudelaire: *A Rossz virágai*. Az idézet a műfordító, Tornai József előszóként közölt tanulmányából való („*Ébred a részeges baromban is egy angyal.*” 13. old. 2. bek.). Kráter Műhely, 2007.

3 Egy csokornyai háborúellenes költészetének remeikeiből 1936 és 1945 között: *Apoteózis; Öcsémnek; Menekülők; 1944 október; Örült velők; Tragikus ős; Kiáltás halottak után; Sirató; Haláltánc, 1944; Kántál a koldus; Császári körvadászat után; Foglyok, 1944; Eltűnt barátaim után; Álom-rekviem.*

kiismerhetetlenül, sötétben rejtözve is érezteti testének rút és hangjának fülsértő jelenlétét. Hosszú ideje tölti el az egyes szám első személyben beszélőt szorongással, az elviselhetőséget meghaladó gyűlölettel és a leszámolás vágyával. „*De hol, micsoda zug, csatorna odva rejti? / Hol hömpölygeti has-testét az ocsmányt, hogy belerúgjak, összetiporjam!*” Sejtésem szerint valami táskarádióból, esetleg egy zenés mulatóból ömlik, árad a testet öltött zaj. Erre utal a képzelőerő későbbi minősítése: „*Bagzó kedvében förtelmes párt keres újra / sokasítani ronda magát?*” A légkalapács sokszor nehezen elviselhető, de az üzekedő kandúr hangjánál is utálatosabb az éjszakába hasító táncdal, undorító közhelyeivel.

A vershelyzet szerint a még félálomi képzeletet az éji homállyal küszködő látás váltaná föl, ha tudná – de látomássá rándul össze a jellemzésben: „*Egy kapumélyből böffen elő, ott vartyog / pöfögő hasfeje – látom!*” A korábbi „has-test” meg ez a „hasfej” kísértetiesen vizionáltatja az olvasóval Hieronymus Bosch és más középkori festők végletesen eltorzult szörnyeit. A szorongásos álom ilyen rémséges figurái és jelenetei éppolyan gyakoriak Jékely álomverseiben, mint a tündériek és erotikusak (végül azok is jórészt a sivár valóságra ébresztik azzal, hogy szertefoszlanak). Szürrealizmusról csak annyiban beszélnék, mintha Bosch-t vagy az idősebb Pieter Breugelt akarnám a huszadik századi irányzat szavával ide idézni. Mondhatnék riogató mesebeli jelenést is, hiszen ez nem idegen például Petőfi János vitézétől sem, amelyben az éjfélkor föl-kísértő szellemekkel száll szembe a hős. És hány meg hány ijesztő szimbolikus rémalakkal találkozunk Ady költészetében – A rémesék Uhujától a Jó Csönd-hercegig és A Halál lovaiig. Jékelyre egyáltalán nem a formabontó avantgárd, hanem a formateremtő és – Vas Istvántól kölcsönzött szóval – „ódondad modernség” jellemző, s csak verseinek álomszerűsége nevezhető szürrealisnak.

A költemény hőse – ezúttal valóban (kissé önironikusan kezelt) „hősről” beszélhetünk – szembeszáll a kísértővel: „*féltéglát ragadok fel, s teljes erőmből / belevágom az iszonyú testbe – döögölj meg! – / s még látom, a béle hogy omlik, / hurrkásan hogy gomolyog a homályban, / s rém-szeme hogy mered énrám, / a Szent György-napján születetre, / ki íme, megölte, újra megölte a Sárkányt!*” A vers ódai erővel, a diadalézés egy nemével szól. A műbe vegyülő enyhe önironiát indokolja, hogy az ördöginek minősített éjszakai lármához kapcsolódó álomlátomás rút kiméráját „ölte meg”, amely a modern élet mindennapos zaja nyomán jelent meg rémlátásában ormóttan póktestével. Az ironia nem fokozza le, nem hitelteleníti Szent György és a sárkány harcának legendáját, amelyet ikonok, reneszánsz és modern képzőművészeti remekművek sokasága szentesített a keresztény Európa kultúrájában (a görögkeleti ortodox műveltségben is), hanem éppen csak annyira profanizálja, amennyire a vershelyzet megkívánja.

Minek is tekintsük ebben a költeményben a „Sárkányt”? Mitikus állatszimbólumnak, amely a modern mindennapi élet kikerülhetetlen, pokoli ártalmait teszi láthatóvá a képzeletnek?⁴ Az értelmetlen ricsajnak, amelyet a közönségesség kelt rafináltan, hogy túlharsozja a gépek dohogását, járművek-sínek csikorgását, motorok dübörgését és a villanyvezetékek zúgását. A tömegtársadalom jelensége ez, amelytől elmenekülnék a madarak, lehervadnak a virágok, és még a gyerekek is neurotikusok lesznek, miközben beleszoknak ebbe az egészségtelen és életellenes zajongásba, melyhez nyúlós gicsszövegek és természetellenes „tánc”-vonaglások járnak.

4 Hasonlóan mitizált állatfigura az ismertebb versek közül Ady sertéstestű és disznófejű Nagyúr szimbóluma a gazdagságról (*Harc a Nagyúrral*), vagy József Attila sertésszimbóluma a boldogságról az *Eszméletben*.

„Az idősárkányhoz”

Egészen mást jelképez a sárkány, ez a kegyetlen kiméra *Az idősárkányhoz* című versben. Azért nevezem ezúttal kimérának, mert itt nem póktestű szörnyel, hanem a Szent György-ikonok és más festmények, szobrok többségén látható szárnyas, krokodil- vagy más hüllőtestű döggel van dolgunk.⁵ Kozmikus jelenségnek, átváltozásokra képes, ártalmait mindenre reáontó szörnyetegnek mutatja ez a vers. Barlangból előkúszó vagy -ugró sárkánygyík, mely „foghatatlan és elfogyhatatlan”, hiszen egy elvont fogalmat jelképez: az Időt. Nem a napokra, hónapokra és évekre tagolható, szelídebb időről van szó, hanem az egyén és az egész mindenség létre kiterjedő, se eleje, se vége időről. *„Nap-napra omlik, év hamvába hull, / te élsz, tombolsz szűnetlen áradatban.”* Mondhatnám filozofikusan: a mindenek fölött uralkodó létidőről van szó, arról, amelynek előre-hátra végtelen áradatában hömpölyög a semmi felé minden, ami létezik, a levéltétűtől és a katicabogártól, a költőn és a Nobel-díjas fizikuson át, a szupernóváig és a kavargó, örvénylő galaktikáig.

Földi mértékkel be sem határozható, meg sem határozható, sem a mélységekben, sem a magasságokban a láthatatlan Idősárkány, amely azért a jelképekben meg-megtestesül egy-egy költői pillanatban: *„Hová képzeljem odvad? Szűzi hó / ölel körül a Himalája ormán? / Avagy talán a Tanganyika-tó / mélyében élsz, örvényében forogván?”* Előle nincs menekvés „minden szférán kívül” sem, „csillagatlan ködökben” sem, ahogy a harmadik szakaszban olvasható. A végtelenség irracionális fogalmába ütközve a tudat kétségbeesetten fordul a parányok felé, a makrokozmosz után a mikrokozmoszba veszve: *„Vagy itt bújsz mindenütt, fűvön, kövön, / amint egy vak isten milljomba vágott, s tovább osztódsz vígan vízen-tűzön, / hogy megemészd prédádat, a világot...”* A versvégi három pont a gondolat befejezhetetlenségének jele, de a hang elcsuklását is jelzi ez a nagy érzelmi hatású írásjel.⁶ Itt ugyancsak helyénvaló: az elnémulást jelezve híven kifejezi a végtelenség érzetét, a horror vacui döbbenetét.

Az előbb említetteknél korábbi – 1940-ből való – az *Ördögyszerénád*. Az eddigiek alapján nem is lehetne értelmese az „időrendnek”, mondhatnám egy kis demagógiával: az Időnek nem rendje van (azt csak az óra számlapjára és más mérőműszerekre találták ki); az Időnek sodra, örvénye, mélysége van, de valószínűleg ez is csak ráfogás, a hiú emberi elme erőlködése. Az *Ördögyszerénád* nem az időről szól ugyan, de ide kívánczik – Szent György neve szerepel benne. *„(...) félő, hogy a drága város / prédája lesz a Gonoszoknak... // Ám Szent Márk, Szent György, Szent Miklós / egy őszöreg gondolással / nagybátvan tengerre siklott, / és az Úrjézus nevében, / kikötött a komp tövében. // A Sátánnak több se kellett! / Nem mert kiállni az Úrral, / elkotródott dérral-dúrral.”*

Ez a vers is Jékely költészetének legjavából való. Azért idéztem először a mű végét, mert benne tisztázódott, hogy Szent Györgynél és más nagy szenteknél nagyobb erőhöz: a krisztusi szeretet erejéhez folyamodott a költő. Ellenfele pedig nem holmi szárnyas hüllő, hanem maga a Gonosz, a Sátán. E versben (a többi között), ha eddig még nem világosodott volna meg, kitűnik a költő erkölcsi nagysága.

Ha tüzetesen végigolvassuk a tizenkét szakaszból álló művet, rájöhettünk, hogy fiatalok óta (a többi nagy francia szimbolista mellett) a „sátános”-nak sokszor és joggal emlegetett Baudelaire is hatott rá. És ebben a versében Jékely szinte Baudelaire antagonistájaként fordul szembe francia mesterével. Nem az egész szemléletével – nem a parnasszien

5 Illendő megemlítenem a Jékelynél hét évvel fiatalabb Csanádi Imre kiváló Szent Györgyös verseit: *A novgorodi Szent György ikonra* és a *Kolozsvári Sárkányölő* címűeket.

6 Nemes Nagy Ágnes a következőt mondátösszetételek szünetjelszerű gondolatjel is nagy érzelmi töltésű írásjelnek nevezte egyik esszéjében. Úgy vélem, a három pontnak is ilyen hatása (modoros íróknál hatásvadász mellékje) van.

szépségigényével, élvezetkultuszával, néha-néha gyűlöletbe forduló nőimádatával és (jó néhány versében) nagyvárosiasságával –, nem, ezekkel nem szakított sosem. De a nagy franciának azzal a kísértő gondolatával igen, hogy az emberi erényeket csökevényeknek, a bűnöket pedig a kiváltságosoknak, az élet arisztokratáinak előjogaként igazolja.⁷

A Baudelaire-hatás (a Faustot író Goetheével együtt) nem kétséges, amikor Jékely ilyen gondolatokat ír le versében: „*Már felcsapnék a Gonoszra, / engem úgy megverbuváltak: / be érdekes majd mocska lenni e mocskos világnak!*” De nem sok esélyt ad magának arra, hogy őt is „megverbuválja” magának a Gonosz. Rossz álmában „ördögszerenád” csábítja a kor-szak indulókra hangszerelt énekeit (1940-ben vagyunk). Amint kimondta ezt az abszurd (és engem kicsit Szabó Lőrincire emlékeztető) gondolatot, rögvest vissza is szippantja: „*Lám, nekik be jó dolguk van: / szerzetük mindenki féli, / lelkét gonoszra cseréli, s már-már boldog hatalmukban!*” A látomássorozat végén jelennek meg az erkölcs megdicsőült védői, köztük Szent György is: ők az irgalmas és igazságos Úrjézust képviselik, s elűzik a Sátánt.

„Aki Szent György napján született”

Ez a vers fejti ki bővebben – innen vettem írásom címét –, hogy Jékely miként igazodott lelki békéjéért küzdve – Kant szavával mondván – az erkölcsi világrendhez. A címmel egybeolvasott szöveg így folytatódik: „*Ezer évig szeretne élni / s e világon mindent szeret, / és mindig csak az emberek, / az emberek az ellenségei.*” A gonosz erők, amelyeket a sárkány jelképez, mind emberektől származnak. Elvetemült vezérektől és esendő emberektől. Az utóbbiak között a Szent György napján született költő sem kivétel, de ő szembenéz saját hajlamaival: „*Gonosz csillagoknak hatalma / küldte bő lelkét bele / s ha jó az alkonyat szele, / szegény mindég szállni akarna. / Van bűne s büntetést nem ismer, / mert minden bűne szertelen, / égből jött: az itéleten / jelen kell hogy legyen az isten.*” A belemagyarázástól óvakodva értelmezem: ha voltak vétkei, azok Isten által belé (és mindnyájunkba) beléültetett hajlamaiból fakadtak. Ha több szabadságot kívánt magának a szerelemben, mint amennyit a társadalmi vagy a vallási elvárások és szokások szentesítenek, akkor vállalja az ítéletet – de nem akárkitől, hanem attól, aki az embert olyannak teremtette, amilyen. Vállalja a hatodik parancsolat elleni megkísértettsége miatt lelkiismeretének ítélőszéke előtt. Nem sok egyéb vétségre gondolhatunk Jékely mindenkori költői énjéről. A kételkedés jogához való ragaszkodását emelhetem ki még: itt-ott az első parancsolatba ütközve Isten létét is kétségbe vonja, egyrészt mert jócskán szakított életében a tudás fájáról, és érzervekkel nem tartotta igazolhatónak az isteni szubsztancia létezését. Másrészt mert a teremtés rendje, különösen az emberi világban, sokszor szinte kizárja, hogy egy mindenek fölött való Gondviselőnek köze legyen a szenvedésekhez, igazságtalanságokhoz és az égbekiáltó bűnökhöz, amelyek a földön valaha elkövetettek. Hozzájuk képest az ő hölgytársaságot kereső, mértékletesen bohém szokásai és hitének megingásai csak ironikusan mondhatók kárhozatosnak, s az iróniához nagyon értett.

Íme a vers folytatása – talán kommentár sem kell hozzá: „*Mert ki teremté ily gonosznak, / hogy éjjel jár, mint denevér, / hogy nem kell földi pályabér / s könnyei örömet okoznak?*” A költői létezésről van szó, az éjszakákat átvirrasztó lírikus hiúságáról. Ő nem a „földi pályabért” hajszolja, neki csak az a fontos, hogy könnyeket csaljon olvasóinak szemé-

⁷ Ezt ítélte el Dosztojevszkij a *Bűn és bűnhődés* főhősének gondolkodásában, és ezt vallotta számos 20. századi szerző, a legismertebb és legelvetemültebb, világtörténelmet alakító ideológusok mellett, pl. Alexis Carrell, a Nobel-díjas francia-merikai orvosi kutató, *Az ismeretlen ember* című, az 1920-as években magyarul is megjelent könyvében.

be. De hogy jön ahhoz, hogy „Ezer évig szeretne élni / s nem fáj, hogy tudja: nem lehet”? Ez már a hiúságok hiúsága. Az ő hite elutasítja a vallási kegytárgyakat, szertartásokat? A templomban csak az esztétikumot látja, nem áll be a gyülekezetbe, hogy együtt énekeljen vele? Igen, a költő – különösen „Aki Szent György napján született” – „átkozottul s furcsán magányos”, s ezen akkor sem változtat, ha töprengése a teremtés értelmén vagy értelmetlenségén teljesen hiábavaló: „Csak tiblából a végtelen határán, / mint őszi légy az ablaküvegen.” A legszebb verszárások közé tartozik ez a kép, amely a végtelenségből ilyen természetes mozdulattal tér meg a parányiságba.

Ady Endre, gondolom, édes gyermekének mondta volna az ilyen verseiért Jékely Zoltánt. Csak a legjobbak harcolnak a lehetetlenért, miközben egy arasszal előbbre jutnak a világ megértésében. A költő Szent György-komplexuma – egyik versének ez a címe – minden Ádám- és Éva-utód elátkozottságából következik: nevet kell adnia ellenfelének, a Sárkánynak, az Időnek, a Gonosznak, s meg kell vele mérkőznie.